

nak velem: atyai barátom, *William Saroyan*, ízig-vérig amerikai író... Lengő trapézon az ifjú vitéz, *Charles Aznavour*, európai nemzedékek bálványozott párizsi háttérzenéje. *Eminescu*, a románok legnagyobb költője, *Ajvazovszkij*, a legnagyobb orosz tengerfestő, *Czecz János* tapasztalt katona, argentin generális innen a csucsai visszavonulásból, és családfám felmenő ágán *ittebei Kiss Ernő*, vértanú honvédtábornok. Bizony mondom, semmi más, csak „*emberi kísértet esett rajtatok*”, de hát nappal a világosság és annyi minden elvakít, elveszi a tisztánlátásomat, megzavarja az igazságérzetemet. A sötétben elháríthatatlanul vallani és vállalni kell, hiábavaló a buzgó fohász: „*Ne vígy minket a kísértésbe*”, éjszaka tudjuk, milyen sötét az ember.

Legyetek tanúim, hogy virrad, az összes bárka befutott, megérkezett, felvenni, kimenteni a túlélőket, a *Santa Maria*, a *Nina* és *Pinta*, *Péntek pirogja*, *Sólyomszem* lélekvesztője, a *Medusa tutajja*, a *Titanic*, és persze *Noé bárkája* is.

Alattunk az *Ararát*, alattunk a *Muszadag*, végre eloszolhatnának a rossz álmaim, csakhogy a zsoltár szavai szerint én nappal kiáltok... Kiáltozom...

(*Elhangzott 2005. április 23-án az Eltitkolt Genocídium című megemlékezésen az MTA Vári Kongresszusi Termében*)

* * *

Erdélyi örmény közmondások

Csak akkor veszi el házastársul a nőt, ha talál természetük.

Icshu cshi zarnévin, na cshin arnévi.

A kevés elég, a sok elmegy.

Khicshé g'okti, sádé getha.

A jóllakott (ember) az éhesnek apró szeleteket vág.

Gusté khághezhádzin mándre gi pérté.

A mondónak hallgatóra van szüksége.

Aszoghin leszogh.

Görbe lyukhoz, görbe csap.

Dzur dzagin, dzur csép.

Lukutz kutyája Lipcsében járt és mint kutya jött vissza.

Lukutzin sune Lipszkán khálile, u jéd énder sun tárczile

Beküldi: Kolozsi Gergely István

* * *

„Ahhoz, hogy a húr tisztán szóljon, egy pontig feszíteni kell.

Ezt a pontot keresem.”

(Székely Kornél A. D. grafikus-, festőművész)

* * *

Margittai Gábor

Gyalogmenet

Kilencven éve történt az örmény genocídium

Láthatatlan városok Kelet-Anatóliában

3. rész

A halál tava 1830 méter magasan fekszik, és ötször akkora, mint a Genfi-tó. Akár forróság árad az alacsonyan járó felhőkből, akár jeges szélviharok tombolnak a fennsíkon - a hatalmas víztükör csöndes, mindig egykedvűen és fenyegetően csöndes. A mozdulatlanság drámái határolják a halál tavát. Szétrobbant, kitépett belű vulkánok, szétfröccsent, majd feketére dermedt lávatömegek, a földtörténet minden fagyos mocska zárul örök partvidékké a kelet-anatóliai *Van-tó* körül. Patkó formájú, megközelíthetetlen öblök, több száz méteres mélységek szélén húzódó, alattomosan sekély mocsarak, tófenékből kibuggyanó kénes

források, meghökkentő alakú szigetecskék - a Van alkálisós vizéből nincs kilépés, csak odaátra, a szép közöny világába. Van a felejtés tava, Van az eltemetett királyság.

A déli part magas hegyláncairól pillantjuk meg a szeptemberi víztükröt: Mezopotámia sivatagi forróságából érkezünk a nyirkos, szeles télelőbe. A sűrű, a türkiz és a kobaltkék hideg, másvilági lobogása szemünkbe ég, amint leereszkedünk a hágókon. Elhagyjuk *Bitlist*, ezt a sötét, dicső oszmán emlékein rágódó szurdokvároskát, el a *Nimród hegyet*, a kialudt vulkánt, amely sok százezer évvel ezelőtt kitörésével megállította és tóvá terelte a fennsík folyóit; s *Tatvan* ellenszenves, lerobbant kis városa után döbbszent csend telepszik a buszra. A fejkendős, fekete szakállú, összenőtt szemöldökű kurd férfiak és a tetovált állú öregasszonyok, bár százszor végigjárhatták a *Diyarbakir* és *Van* közötti ősi országutat, most az ablakhoz tapadnak, lélegzet-visszafojtva, babonás ámulattal keresik a túlpártot. A *Van Gölü* még most is parancsokat küld: megszelídíthetetlen, vérszomjas kis természetistenek, *Hasamelisek*, *Kumarbik*, *Hannahannák* nyomasztó diktátumait.

Csakhogy a partokat két istenkirály uralja: az északit a magabiztos szeldzsuk *Allah*, a délit az elhalkult örmény *Jahve*. Kard és könyv. Van városa felé menet kopár hegygerincen, végtelenül kihalt partvidéken, egy-egy jelentéktelen vízparti falucska mellett vezet a déli út. Egy-két üres lélekvesztő táncol a part szélén, életjelet sehol sem látunk, csupán meredek hegyoldalakon kúszó birka- és kecskenyájákat; de azok is vontatottan némán közlekednek - mintha a földből nőttek volna ki mozdulatlanul támaszkodó bazaltpásztorokkal együtt.

A 2200 méteres *Kuskunkiran-hágóról* ereszkedve aztán meglátjuk az örmény isten romvilágát: *Aktamar szigetét*, mögötte pedig *Csarpanakot*. *Gagik Artzuni* király jó ezer éve épült palotájából, kolostorából, templomából nem sok maradt. Messziről csak a légvédelmi rakétaformájú torony látszik, meg a vörös falcsónkok, amelyekhez a világ örményei évről évre elzarándokolnak. Efféle templom- és vártornyokat látunk majd az Ararát felé menet: mindinkább beleolvadnak a magas sziklafalakba, amelyekből másfél évezrede, az örmény birodalom fénykorában előléptek. Nem kell sok idő, és teljesen láthatatlanná válnak.

A két part gyökeres ellentéte egymásnak. Aktamar, a civilizáció, az áhítat, a könyv szigete még mindig óvja a déli partot a lovas nomád kultúra ostromaitól - pedig hol vannak már a szeldzsukok, és persze ki emlékszik az örményekre. A tótól alig ötven kilométerre, északra fekszik *Malazgirt* városa, régi nevén *Manzikert*, ahol 1071-ben *Alp Arszlán* szeldzsuk szultán egyetlen csatában romokba döntötte a bizánci birodalmat, miután lerohanta az örmények „*ezertornyú*” fővárosát, *Anit*. Amikor a szultán szétszórta *Romanus Diogenes* elavult taktikájú légióit, nemcsak a nyugati világ, de az iszlám kultúra sorsa is eldőlt csaknem egy évezredre. A türkmén nomádok az elpuhulás és a hanyatlás útjára léptek, akár néhány száz évvel korábban az arabok: a barbár és a poliszlakó, a vérszomjas hadúr és a kényelemszerető polgár veszedelmes kölcsönhatásba került, amint a sztyeppi hordák foglalni, alapítani kezdtek. A szeldzsukok a Van-tótól nyomultak nyugat felé, hogy megszervezzék *Rum* szultánságát *Konya* fővárossal, széles utat nyitva a közép-ázsiai pusztákról és Perzsiából bevándorló gázi harcosok előtt. Manzikertnél dőlt el, hogy Bizánc s vele Asia Minor többé nem tudja Európát, sem európaiságának emlékét megvédeni a Kelet primitív pusztai kultúrájától, s hogy Ázsia egyszer majd Bécs kapuin dörömböl, miután az oszmánok átlépték a Magyar Királyság hulláját. De a Keletrómai Birodalom még négyszáz esztendőnyi haladékot kapott a végső összeomlás, Konstantinápoly bevétele előtt.

A nomádság határvonala nyugatra tolódik. A nyugatosság pedig oldani kezdi Keletet.

A Van-tó északi partja a szeldzsukok felvonulási területe a manzikerti csata előtt. Az országútról is látni szeldzsuk temetők vörös színű sírköveit, ezt a turbános, kufi betűkkel telerótt, ma már kissé tántorgó kőhadat, amint mozdulatlan rohamban, némán menetel az örökkévalóság felé.

A Van-tó felé menet Diyar-bakirnál lépjük át a *Tigris folyót*; egy darabig még a gyapotföldekkel, dohányültetvényekkel, pisztácialigetekkel szabdalta, sivatagos északmezopotámiai síkságon buszozunk, aztán beérünk a hegyek közé. Az út hol szűk völgyekben, hol a sziklás hegyoldalban kanyarog: karavánszerájok romjait, szeldzsuk és oszmán íves kőhidacsakákat látunk, melyeken birkanyájákat terelnek át szurtos pásztoroklykők; a zsebkendőnyi teraszokon pedig buggyos gatyájú asszonyok kapálgatnak vagy ücsörögnek a csenevész fák alatt. Minden kanyarban, kiugró sziklatetőn terepszínre mázolt katonai barakkok szögesdrót kerítéssel, géppisztolyos őrszemekkel, a nagyobb kereszteződésekben homokzsákos lőállások, betonakadályok, tankok, páncélautók. A katonák lebámulnak buszunkra, állukat vakargatják, ujjuk a ravaszon. A készültség, a latolgatás ijesztő nyugtalansága a szemükben. Az ellenőrzési pontokon megállíta-

nak, fölszáll egy tiszt, keze a csontberakásos pisztolymarkolaton, beszedi a helybeliek személyijét, útleve-
lünket lapozgatja. Feszült csend, lehajtott fejek a buszon. Megszállt övezet.

Van városa azonban megdöböntő. A sóstó túloldalán vadonatúj, gazdag, modern szemléletű kereske-
dővárost találunk. Nem illik bele ebbe a lefojtott kurd világba. Nyugatiasabb ritmusú, mint *Isztambul*.
Szelidebb és engedékenyebb, mint *Urfa*. Kiszámíthatóbb, mint Diyar-bakir. Sétálunk a késő délutáni su-
gárutakon, mindenütt illetudóan nyüzsgő, jól öltözött tömeg, kéregetőket elvéve látni. Fényes ékszer-
boltok, kebabfüstben úszó lokantasik, falatozók diszkrét pincérekkel a bejárat előtt, telt házas fodrászsa-
lonok, szökőkutas parkok teaházakkal, farmeres lányokkal, mobilozó menedzserekkel. Befordulunk egy
mellékutcába, hirtelen recsegés-ropogás - bekapcsolták a müezzin hangszóróját. Amikor felharsan az első
„*Allah akbar!*”, a borús égből egyszerre fénycsóva metszi át Van városát nyugatkelet irányban. Lángolni
kezd az utca, megtorpanunk, a müezzin most dallamosabban hívja imára az igazhitűeket, miközben a mi-
naret csúcsa fellobban a lemenő napban, mint egy gyufaszál. A kereskedők kilépnek boltjuk elé, a keba-
bosok elmélázva eresztik le a kést, s Van egy szempillantásra elszakad a földtől, a hegyek fölé emelkedik.

Aztán lebukik a nap, lebukik a város.

Van nyugalma, harmóniája, szelidsége valójában mesterkélte. A modernség ataturki hártája feszül egy
gyökértelen kereskedőtelep, egy burkolt gyarmatvilág és egy kiüritett, foghíjas tér közé. Itt ékszerboltok,
amott a sóstó partjainál pusztuló vár, itt tolongó tömeg, perzsa vásár, amott eltűnt utcák, szétvert tornyok,
csontokkal tömött kutak. Itt Van, valaminek az árnyéka, a buborékváros, ott pedig egy háromezer éves
polisz, amelyet éppen csak a közelmúltban tettek a földdel egyenlővé - a régi, az eredeti Van, a hajdani
örmény királyság virágzó települése. A két hely között nincs átjárás.

A valódi kultúraváltás nem Alp Arslán szeldzsuk hordáival jött el, hanem amikor Van tartományba
betették a lábukat a legelső chetekötelékek, hogy megbüntessék az „árulókat”. Az első világháborús kurd,
arab, cserkesz, török szabadcsapatok görbe karddal, előltöltős mordállyal érkeztek - az örmény holo-
kauszta, a Nagy Emésztés nyitányaként. De az ifjútörök perisztaltika akkor gyorsult föl pánikszerűen, ami-
kor a cári hadsereg bekopogtatott a városkapun: mielőtt az oroszok 1915-ben elfoglalták volna Vant, az
oszmánok porig rombolták a várost meg néhány évezredet Urartutól Armeniáig. A muszkáknak nem ma-
radt más dolguk, mint elégetni azt az ötvenötezer örmény hullát, amelyekkel a cheték és a török hadsereg
teleszórtta az utcákat, országutakat. Csak 1918-ban, Van visszafoglalása után küldhették a törökök a mara-
dék örménységet gyalogmenetekben a szír sivatagba, ahová soha nem érkeztek meg.

Van ma új város, új élet: ugyan ki emlékszik az örményekre?

A. semmiképp nem akar bemenni. Hiába rimánkodom, hiába mondom neki, hogy vérig sértünk minden-
kit, fíntorogva csóválja a fejét: ő ugyan le nem veszi a cipőjét ebben a bikaszaros sárban. Kezd tragikomi-
kus lenni a helyzet: odabent toporognak vendéglátóink, s karunknál fogva igyekeznek bevontatni a házba,
mi ketten pedig a küszöb előtt megvetjük lábunkat, és udvarias kifogásokat motyorászunk. A fölázott ud-
varon bokáig áll az emberi, állati húgy meg fekália, bugyborékol, pezseg a zuhogó esőben. Menjünk még
egy kört - mondom A.-nak dideregve, lazítsunk.

Bazaltkockákból összehányt, primitív kőkunyhók szétszórvva a kopár lapályon, tezekből, vagyis szári-
tott trágyalepényből emelt kerítéssel, mecset, középület sehol, csak egy-egy asszony egyensúlyoz a fején
tejeskannát vagy tálcát a távolban - így fest egy isten háta mögötti kis kurd falu az Ararát lábainál. Mo-
gorván cuppogunk a sárban körbe-körbe. Jártunk már elég koszfészekben, de a nyomornak ez a foka lé-
legzetelállító. A reménytelenség, az elszigeteltség, a kezdetlegesség nyomasztó szaga terjeng mindenfelé.
És ami mindig beivódik a földbe meg az ösvényekbe: a pusztítás.

Az Ararát ma szutykos ködbe burkolózik: nincs esélyünk arra, hogy megpillantsuk az ötezer méteres
havas csúcsot. A falu fölött csak enyhén emelkedik a síkság, nyoma sincs magashegységnek, aztán egy-
szerre fölornyosul a bizarr csipkézett sziklakúp, mintha valaki fölcsapentette volna kis darabon a földab-
roszt. Amerre a szem ellát, átjárhatatlan, szeszélyes formájú, zöldesfekete bazaltpüré a mezőkön: az Ara-
rát telekakálta lábával a környéket. Olyan az egész, mintha viharos óceán fagyott volna meg házmagas-
ságú hullámaival, örvényeivel, megvadult áramlataival. Hirtelen megrántja valaki a karomat: "*Ne arra,
mutatni akarok valamit*" - mondja Hasszán, fiatal kísérőnk. Fölmászunk egy dombra, ahonnan jól belátni
a települést. Most vesszük csak észre, hogy az egymástól jó távolra épített kunyhók között alapfalakig le-
rombolt házmaradványok állnak, a szobák, a bejárat, a gazdasági épületek még jól kivehetők. A láthatat-
lan, a megevett falu. Ezekből épülhetett a mai település. De Hasszán nem ezt akarta megmutatni. A domb
tetején koromfekete bazalttömbök süppedeznek a sárban. Megállunk az egyiknél: vékony, reszketeg kéz-

zel karcolt kereszt látható rajta. Már csaknem teljesen elmosódott. „Ez az utolsó örmény sír - mondja Hasszán, aki a faluban született, - itt volt a temetőjük, a templomuk, de a többi sírkő már a föld mélyére süllyedt. Jó gazdagok voltak - teszi hozzá, és legyint - nézzék meg, mekkora házakat tudtak építeni.”

„Hová lettek?” - kérdem.

Kalauzunk megrántja a vállát, nem felel.

Itt az idő, figyelmeztetem A.-t különben baj lesz; legfeljebb lecsereled a zoknidat. Megint ott toporgunk Hasszánék kunyhója előtt, ha nem lépünk valamerre, befolyik a szaros sár a bakancsunkba. Megszabadulunk tőlük, mély lélegzetet veszünk, és a lehető legdiszkrétebb lábujjhegyezéssel betipegünk a fogadószobába. Az ünnepi párnákon már ott üldögél három házbéli férfiú, barázdált arcú, fehér fejkendős kurdok; sofőrünk a sarokban teázik az expedíció vezetőjével, a szarkalábas, nagy bajuszú Mehmettel, velük szemben pedig ott kuporog a padlón összehajtogatott lábakkal, nem kevésbé megilletődve a két amerikai, Matthew és Róbert. A legnagyobb jóindulattal is csak odúnak nevezhető helyiség berendezése egy ócska szovjet televízió, egy ruhásláda, néhány koszlott vánkos meg sok ezer vérszívó légy. Teát, valami tésztafélélt kapunk, de már a látványtól tekeregni kezdenek a beleink.

- Igazán szép falu - köszörülöm meg a torkomat, s igyekszem lefegyverzően mosolyogni a kurdokra. Meg se rezzen a tekintetük... - Hogy megy az élet errefelé? - szegezem Hasszának az egzisztenciális mélységű kérdést angolul. - Kicsit mintha kihalt volna a község...

- Az emberek mind fönt vannak az Agri Daghon, az Ararát hegyen - felel kísérlően. - Legeltetnek, háromezer méter magasságban; de lassan lebontják sátraikat, mert le kell hozni a juhnyájukat a rossz idő miatt.

- A falu mostanában kezd újra életre kelni - veszi át a szót Mehmet. - A török kormány telepítéspolitikája nemrégiben megváltozott: korábban szorgalmazta a környező falvak kiürítését, a lakókat a városokba kényszerítette. Hosszú évekre elnéptelenedett a kurd pásztorvidék, csak nemrég kezdődött a visszaszállingózás.

- Miért akarták a törökök, hogy a kurdok elhagyják lakhelyüket?

Mehmet máskülönben vidám fickó, a kényes kérdéseket szereti elbliccelni, de most gúnyosan felhúzza a szemöldökét. Egy másodpercig töpreng, hogy mondja-e, mondhatja-e.

- Attól féltek, hogy az Ararát menti kis falvak támogatják a hegyekben bujkáló partizánokat, a PKK gerilláit. Azt hitték, a kitelepítéssel megfosztják őket utánpótlási bázisaiktól. Ám amióta *Öcalant* elfogták, viszonylagos csend van a hegyekben. Folynak harcok a katonasággal, de egyre ritkábban.

- Ha sorkatonákat is bevetnek a partizánok ellen, nem fordulhat elő, hogy egy helybéli kurd fiatal a saját falubelije ellen fog fegyvert?

- Itt még az is előfordul, hogy fivér az öccsére lő, és korántsem véletlenül - legyint Mehmet keserűen. - A törökök több kurd falut lefizettek, hogy vadásszanak azokra a gerillákra, akik az ő függetlenségükért is harcolnak. Lassan több a vadász, mint a partizán. A törökök ebben nagyon rafináltak: most is ugyanúgy történik, mint az első világháborúban.

Nincs mese, félreteszem az udvariaskodást.

- Elmondanák, mi történt a falu örmény lakosságával? Ők is az 1915-16-os török vérengzéseknek estek áldozatul?

- Az oszmánok vérengzésének - helyesbít Mehmet, és a szeme megvillan.

- A szultánok bűne volt, hogy kiirtották Törökország örményeit.

- A hadsereg hajtotta végre a népirtást a faluban vagy helybéliek?

- Minket, kurdokat is szép számmal felhasználtak ezen a vidéken, azt mondták, az örmények uzorások, a ti pénzetekre fáj a foguk, kereskedőik kizsebelnek benneteket. Ha segítetek, lesz jó házatok, jószágitok, és többet nem kell szűkölködnötök. Ezzel a szöveggel meg jó fizetéssel lázították a nomád kurdokat az őslakos örmények ellen. Alig páran maradtak életben. A túlélők leszármazottai most valahol Amerikában, Örményországban meg Szíriában élnek szétszórva. Nem jönnek vissza még látogatóba sem.

- Hány török élt itt eredetileg? - kérdezi most Matthew, az amerikai.

- Egy se. Kelet-Anatóliában: a Van-tó, az Ararát, Kars és Ani környékén egyetlen török sem élt az első világháborúig. Csak kurdok meg örmények. Ma már csak kurdok - és persze a török rendfenntartók.

- Hogyan tudták és tudják ma is felhasználni a törökök a kurdokat saját céljaikra? - értetlenkedem.

Mehmet megint elhúzza a száját, tömött bajsza jobbra-balra billen.

- Nézzék, ha maguknak a nap minden órájában a Török Köztársaság nemzeti nagyságával, katonai erejével mosnák az agyukat katonai szolgálat közben; ha szünet nélkül sulykolnák, hogy *Kemal pasa* minden

törökök atyaistene, s aki a nemzet egységét veszélyezteti, az az ataturki hagyományokat köpi le - nos, akkor feltehetően maguk is fegyvert fognának, még saját maguk ellen is, ha ezt a parancsot kapják feljebbvalójuktól. Ez nálunk a katonaság: a kurd fiatalokból kitépik, kilúgozzák hagyományaikat, hogy *Atatürköt* és a nagy török szellemet ültessék mindennek a helyére. Így irányítható az egész ország.

Folytatjuk

(Megjelent a Magyar Nemzet 2005. május 21-i számában)

* * *

Gál Éva Emese

Az emlékezet útjai **90 éve történt az örmény genocídium**

Április második felében az örmény közösségek világszerte megemlékeztek a 90 évvel ezelőtti törökországi örmény népirtásról, amikor 1915-ben az első világháború leple alatt az Ifjú Törökök pártja deportálás látszatát keltve megsemmisített mintegy másfél millió anatóliai örményt. Az alábbiakban erre emlékezett az erdélyi *Puskás Attila* örmény katolikus vikárius.

Az évforduló alkalmából a Kossuth rádió április 18-24 között megszervezte az örmény templomok hangzúgás-sorozatát: sorra megszólalt a jeruzsálemi örmény templom harangja, az ecsmiadzini-örmény apostoli egyház templomának harangja, a libanoni székesegyház, a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom és a budapesti Orly utcai örmény templom harangja. Gyergyószentmiklóson, ahol jelenleg a legnagyobb lélekszámú örmény közösség él Erdélyben, már április 19-én megemlékeztek a genocídiumról, amikor Puskás Attila örmény katolikus érseki helynök rövid történelmi ismertetője után háromrészes filmet is megtekinthettek a résztvevők az örmény-magyarokról, április 24-én pedig megemlékező szentmisét tartottak az örmény katolikus templomban.

- Milyen történelmi előzmények vezettek az 1915-ös törökországi örmény népirtáshoz? - kérdeztük Puskás Attila vikárius urat.

- Az örmény genocídium története visszanyúlik a 19. század végére, már az 1880-as évek második felében érték atrocitások az örményeket. Anatóliai jelenlétük Ani városának pusztulásával hozható összefüggésbe, azt 1054-1064-ben először a bizánciak, majd a törökök rombolták le. Ezután kezdődött az örmény népvándorlás, s ennek következtében kerültek 6-700 évvel később Erdélybe is az örmények, egy másik részük viszont fokozatosan délre szorult, eljutott Anatóliába, Cilicia területére, tehát a ciliciai királyság alapítása az örmények nevéhez fűződik.

A királyság bukása után, tehát a 14. század végétől élnek örmények az anatóliai területeken, ahol jelentős gazdasági potenciált képeztek, s mint keresztényeknek, a török szultánok engedélyezték nekik a szabad vallásgyakorlást, sőt annyira megbíztak bennük, hogy fennhatóságuk alá tartozott valamennyi keresztény egyházi felekezet. A 19. század mindenütt a nemzeti öntudatra ébredés, megújulás százada, magyar földön is a forradalom ideje, ha a márciusi ifjakra gondolunk. Törökországban a nemzeti öntudatra ébredés sajnos az örmény genocídiumhoz vezetett. 1914-ben került hatalomra az Ifjú Törökök pártja, amely - mint minden nemzeti eszméktől fűtött párt - kizárólagosan török uralmat akart az ország egész területén, s abba nem fértek bele a nemzeti kisebbségek, az örmény kisebbség pedig óriási szálla volt a szemükben.

Kihasználva az első világháborús zavaros helyzetet, megszervezték a szisztematikus népirtást, megrendezve az örmény deportálást. Először az örmény értelmiséget vitték el, orvosokat, papokat, majd a népet deportálták, illetve végezték ki. Nagyon sok örményt kivittek a szíriai sivatagba, és otthagytak 30-40 fős melegekben, ahol nagy részük elpusztult. Többen vértanúhalált szenvedtek, mert bár a genocídium a kisebbség ellen irányult, volt vallási háttere is. Medin püspökét, *Ignác Maloiant* tizennégy társával a kereszténység megtagadására szólították fel, s mert ezt nem voltak hajlandók megtenni, főbe lőtték őket. Ignác Maloian püspököt 2000-ben avatta boldoggá *II. János Pál pápa* a Szent Péter téren, amely egyben üzenet is volt a török nép számára, hogy vértanúságról és keresztényüldözésről volt szó.

A magyarság a népirtás történetét *Franz Werfel: A Musza Dagh negyven napja* című regényéből ismerheti, amely nagyon szépen rögzíti a törökországi Mózes-hegy körüli eseményeket. A Mózes-hegy egyik oldala a Földközi-tengerre néz, s tudjuk: ott várták a francia hatóságok a menekülő örményeket, és megmentettek, akit lehetett. A francia hadsereg közbelépése sok örményt megmenekített, Szíriába és Libanonba telepítve őket.

Egy ilyen 1915-ben létesített, ma virágzó kisváros Szíria és Libanon határán *Andzsar*, színörmény kultúrával a muzulmán kultúra közepén. Megjegyzendő, hogy bár nem léptek közbe, a nagyhatalmak a hábo-